

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΝΕΟΦΥΛΑΚΗΣ

ΙΔΡΥΤΗΣ: ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΤΕΣΣΑΡΑΚΟΣΤΟΣ ΤΡΙΤΟΣ

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ - ΙΟΥΝΙΟΣ

1948

ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & ΣΙΑ Α.Ε.

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ "ΕΣΤΙΑΣ"

38 - ΟΔΟΣ ΤΣΩΡΤΣΙΑ - 38

ΑΘΗΝΑΙ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

Ο ΣΤΟΧΑΣΜΟΣ ΚΑΙ Ο ΛΟΓΟΣ

Η ΠΡΟΦΗΤΕΙΑ ΤΟΥ ΑΣΤΡΟΝΟΜΟΥ

Πολύ συχνά μᾶς ξαφνιάζουν με καμώματ' ἀταίριαστα καὶ μ' ἀλλόκοτα λόγια αὐτοὶ οἱ ἄνθρωποι ποὺ ζοῦνε στὴν τέταρτη ἡπειρο. Καὶ νά, ἕνας ἀστρονόμος, ποὺ εἶναι πολὺ φοβισμένος μετὰ τὴν πρόβλεψη τῆς συντέλειας. Χάρλου Σάπλεϋ τ' ὄνομά του καὶ διδάσκει σὲ φημισμένο πανεπιστήμιο, στὸ πανεπιστήμιο τοῦ Χάρβαρντ. Δὲν ἔτυχε νὰ τὸν ξανακούσω τὸν ἄνθρωπο, μὰ μοῦ ἔγινε κιόλας πολὺ συμπαθητικὸς μετὰ κείνο ποὺ εἶπε, δὲν πάει πολὺς καιρὸς ἀπὸ τότε, ἀνάμεσα σ' ἄλλα πολλὰ, πὼς ἡ ὀλοκληρωτικὴ τυποποίησις θὰ σκοτώσει τὴν ἀνθρωπότητα ἀπὸ πλήξη. Λοιπὸν, ἡ φράσις αὐτὴ μπορεῖ νὰ γίνῃ διάσημη. Μετὰ τὸν ἴδιον τρόπο ποὺ ἔγιναν διάσημες ὅλες οἱ ἀνάλογες φράσεις. Γιατὶ ὁ Χάρλου Σάπλεϋ εἶπε κάτι, ποὺ κάπως τὸ εἶχαμε ὄλοι μας νιώσει, τὸ εἶχαμε μαντέψει, τὸ εἶχαμε προβλέψει, μὰ δὲν τὸ εἶχαμε διατυπώσει ὀρθὰ κοφτά. Τὴ στιγμὴ τούτῃ θυμοῦμαι τὸ μεγάλο λόγο τοῦ Γκόγκολ, ποὺ ἔτυχε κι ἄλλοτε στὰ γραψίματά μου νὰ μνημονέψω: «ἀθυμία κατέχει τὸν κόσμον τοῦτο, κύριοι!». Καὶ τότε λέγε τότες ὁ Γκόγκολ, ὄχι σήμερον ποὺ ἡ ἀθυμία ἔχει πληθύνῃ τόσο πολὺ. Θυμοῦμαι ἀκόμα κ' ἕνα ἔργο, ποὺ ἔλαχε νὰ ἰδῶ πέρσι στὸν κινηματογράφον: ἕνας ἄνθρωπος πέφτει σ' ἕνα βάλτο, σὲ μιὰ θάλασσα βούρκου καὶ φωνάζει καὶ δέρνεται, νὰ τὸν βοηθήσει ὁ ἀδερφός του ποὺ βρίσκεται στὴν ὄχθη, ἐλάχιστα μακριὰ του, καὶ ποὺ δὲ μπορεῖ καὶ κείνος μήτε νὰ κουνηθεῖ. Κι ὁ βάλτος τὸν σέρνει σιγὰ σιγὰ τὸν ἄνθρωπον μέσα του, στὴ βρωμερὴ του κοιλιὰ, σὰ νὰ τὸν τραβοῦνε σιδερένια ἀρπάγια καὶ κείνος πασκίζει ἀπελπισμένον νὰ λευτερωθεῖ καὶ δὲν τὸ καταφέρνει κι ὀλοένα πρὸς τὰ μέσα τραβιέται· δὲν εἶναι ἡ λάσπη ποὺ ἀνεβαίνει σὲ δαῦτον· αὐτός, ὁ ἀβοήθητος, κατεβαίνει στὴ λάσπη χάνονται τὰ χέρια του, ἡ βρωμιὰ κ' ἡ σαπίλα σκαρφαλώνει στοὺς ὤμους του, χάνεται ὁ λαιμός του, χάνεται τὸ πηγούνι του, τὸ στόμα του, ἡ μύτη του, τὰ μάτια του, τὸ μέτωπό του, δὲν ἀπομένει παρὰ τὸ καπέλο του, ὡς ποὺ στὸ τέλος καὶ κείνο χάνεται κι ὁ βάλτος γαλήνιος ξανακλείνει ἀπάνου στὸν ἄνθρωπον, σὰ νὰ μὴν εἴτανε τίποτα, σὰ νὰ μὴν ἔγινε τίποτα — κι ὄλο τοῦτο σιγὰ σιγὰ, ἔτσι ποὺ νὰ τὸ βλέ-

πεις καὶ νὰ σοῦ κόβεται ἡ ἀνάσα καὶ νὰ ὑποφέρεις πολὺ, σὰ νὰ χάνεσαι τὴν ἴδιαν ὥραν καὶ σύ. Κι ὄχι μονάχα τὸ θάνατον σ' ἕνα βάλτο, μὰ καὶ τὸν κάθε θάνατον ὁ κάθε ἄνθρωπος τὸν τρέμει, γιατί τὸν συλλογιέται σὸν κάτι τέτιον, σὰν ἕνα προσδευτικὸν χαμὸ τοῦ ἐγὼ μέσα σὲ σκοτάδι πολὺ, μέσα στὸ ἀτέλειωτον τίποτον. Βραχνάς. Μποροῦμε νὰ εἴμαστε βέβαιοι, πὼς ὁ ἀστρονόμος τοῦ Χάρβαρντ, σὰν ἀφήνει τ' ἀστέρια του, μετὰ τὴν λυτρωτικὴν τους σιγὴν, μετὰ τὴν μοναξιά τους καὶ τὴν λευτεριά τους, βυθίζεται ἐταστικὰ στὸ θέαμα τούτῃς τῆς ζωῆς, τούτου τοῦ κόσμου κ' ἡ φοβερὴ ἀντινομία τοῦ φέρνει φρίκη κι ἀπελπισμὸν στὴν ψυχὴ. Ἡ φράσις ποὺ ξεστόμισε τυπώθηκε, διαβάστηκε, ἀναστάτωσε τοὺς ἀπληροφόρητους. Ἐνα σωρὸν ἄνθρωποι τοῦ γράψανε καὶ τοῦ ζητοῦσαν ἐξήγησιν. Μὰ τί ἐξήγησιν νὰ δοθεῖ; Ἄν δὲν τὸν νιώθεις τὸν βραχνὰ ἀπὸ μόνος σου, ἄν δὲν τὸ νιώθεις πὼς βρίσκεσαι στὸ ἡλιόγερον τῶν καιρῶν κι ἄν δὲν κατέχεις τὸν πόθον νὰ ξαναπλάσεις τὴν μοίρα σου μετὰ τὴν ἀνθρωπιὰ ποὺ τῆς ταιριάζει, ὄσα καὶ νὰ σοῦ ποῦνε, θ' ἀπομείνεις καὶ πάλιν ἐκστατικὸς. Γιατὶ μονάχα ἄν μπόρεσες νὰ κερδίσεις τὴν προσωπικὴν σου ζωὴν κι ἄν ἀκόμα ἡ πρόβλεψίς σου εἶναι κι ἄλλοι παρόμοια νὰ τὴν κερδίσουν, θὰ μπόρεσες νὰ βαθύνεις σὲ τούτῃ τὴν πίκραν, ποὺ εἶναι ὁ ποικιλόμορφος καὶ ποικιλώνυμος ἀφανισμὸς τῆς ἀξιοπρέπειας τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ τυποποίησις. Νὰ ξαναποῦμε τὸν τριμένον, τὸν ἀχρηστοπιά καὶ τὸν ἀχαρολόγον, πὼς ἡ μηχανὴ μᾶς ὑποτάζει τὴν ὥραν ποὺ πρέπει νὰ τὴν ὑποτάξουμε; Γιατὶ νὰ τὸν ποῦμε; Τὸ σπουδαῖον δὲν εἶναι, νομίζω, ν' ἀρνιέται κανεὶς, μετὰ τὰ μάτια κλειστά, τὴν πραγματικότητα. Νὰ τὴν ἀποδέχεται πρέπει. Καὶ μέσα στὴν ἀποδοχὴν του, σὰν ἕνα κάλεσμα ἀπὸ μακριὰ, νὰ ριζώνει ὁ πόθος γιὰ τὸ καλύτερον. Κ' ἡ μηχανὴ εἶναι ἡ πραγματικότης τοῦ καιροῦ μᾶς. Αὐτὸ τὸ ζωντανόν, τὸ κυρίαρχον σίδηρον. Μπορεῖ νὰ μᾶς ὑπόταξε κιόλας, γιατί μᾶς ξάφνιασε, γιατί μᾶς πῆρε τὴν δύναμιν καὶ τὴν ἔκαμε δύναμὴν τῆς. Ἄς πασκίσουμε νὰ τὴν ὑποτάξουμε τώρα.

Ἡ μηχανὴ πάει νὰ γίνῃ μιὰ δευτέρη φύσις. Καὶ τοῦτο μπορεῖ νὰ εἶναι κάποιο ἐπι-

χείρημα γιὰ τοὺς ἄλλους. Γιατί αὐτὸ ποὺ κάνει ὁ ἄνθρωπος σήμερα τὸ ἔκανε ἢ φύση ἀπειράριθμα χρόνια πρῶτύτερα καὶ θὰ τὸ κάνει ἴσαμε τῇ συντέλεια τῶν αἰῶνων, ποὺ τόσο τρέμει ὁ Χάρλου Σάπλεϋ. Αὐτὴ ἡ κανονικότητα ποὺ τόσο θαυμάσαμε δὲν εἶναι παρά μιὰ τυποποίηση. Ὁ ἥλιος βγαίνει στὴν ὥρα του, ὑπολογισμένη στὸ δευτερόλεπτο χιλιάδες χρόνια πρῶτύτερα, καὶ βασιλεύει στὴν ὥρα του. Τὸ φεγγάρι, τ' ἀστέρια, κόσμοι ὀλάκεροι δὲν παραλλάζουν σὲ τίποτα, δὲν εἶναι σὲ θέση νὰ μᾶς ξαφνιασουν. Καὶ τὰ μερμήγκια κουνιῶνται σὰν τ' αὐτοκίνητα, τὸνα πίσω ἀπὸ τ' ἄλλο, παρόμοια κι ἀνάλλαγα, ἀνάμεσα στοὺς καιροὺς. Κ' οἱ μηλιές καρπίζουν μῆλα κ' οἱ ροδακινιές ροδάκινα καὶ πάντα στὴν ὥρα τους. Ἡ φύση εἶναι τὸ πιὸ πληχτικὸ πρᾶμα ποὺ θὰ μπορούσε νὰ βρεθεῖ. Κι ὡστόσο, τὰ καταφέρει νὰ μᾶς προσφέρει ὀλοένα τὴν ἐντύπωση μιᾶς θαυμαστῆς ποικιλίας. Ἡ φύση δὲν ξέρει τὴν πλήξη. Ἕνας τεχνίτης ποὺ θὰ δημιουργοῦσε τοὺς κόκκους τοῦ σιταριοῦ, θὰ εἶταν γιὰ πέταμα. Αὐτεπανάληψη, θὰ λέγαμε. Καὶ τοὺς ἀνθρώπους παρόμοιους τοὺς πλάθει ἢ φύση. Μιά μύτη, δυὸ μάτια, δυὸ χέρια, δυὸ πόδια. Δὲ φτάσαμε δὲ σὲ τέτιο σημάδι ξεπεσμοῦ, ποὺ νὰ λαχταροῦμε τερατογονίες!

Μποροῦμε ἀκόμα καὶ τοῦτο νὰ προσέξουμε: πὼς, ὅσο σιμότερα βρίσκεται στὴ φύση ὁ ἄνθρωπος, τόσο λιγότερο νιώθει τὴν πλήξη. Ἄς πάμε στὸν κάμπο, στὸ βουνό, στὴ θάλασσα. Ἄς κοιτάξουμε καλὰ τὸ βοσκό, τὸν ξωμάχο, τὸν караβοκῆρη, τὸν ἄνθρωπο τῆς δουλιᾶς. Παραπονιέται γιὰ κούραση, παραπονιέται γιὰ φτώχεια, δὲν παραπονιέται γιὰ πλήξη. Αὐτὲς οἱ γριούλες τοῦ Παπαδιαμάντη, οἱ ξεσηκωμένες ἀπὸ τὴ Σκιάθου, ποὺ κάθονται ὄρες ἀτέλειωτες, σὰ βραδιάζει, στὰ παστρικά τους πεζούλια, αὐτοὶ οἱ γέροι οἱ θαλασσινοὶ μὲ τὶς βράκες, μὲ τὰ πλατιά ζουνάρια, τὰ κομπολόγια καὶ τὰ κάτασπρα φρύδια τὰ δασιά ποὺ κατηγορίζουν στοὺς καφενέδες τοῦ λιμανιοῦ καὶ κοιτάζουν τὴ θάλασσα, αὐτοὶ οἱ ἄνθρωποι τοῦ λαοῦ οἱ φιλόμυθοι, μήτε καὶ ποὺ ξέρουν τί εἶναι ἡ πλήξη. Ὁ μυλωνᾶς ποὺ ζεῖ νυχτόσημα μέσα στὸ τραγούδι τοῦ μύλου καὶ γίνεται καὶ κείνος τὸ ἴδιο τραγούδι, ὁ ἴδιος ρυθμός, ὁ λαμνοκόπος ποὺ σέρνει μὲ τὴν ἴδια κίνηση τὸ κουπί στὸ γαλήνιο νερό, ὁ σκαφτιάς κι ὁ σποριάς κι ὁ τορναδόρος, γιὰ νὰ πάμε μακρύτερα, τὴν ἴδια κίνηση κάνουν σὲ μιὰ ζωὴ, χρόνια καὶ χρόνια, καὶ δὲν ἀποσταίνουν ἀπὸ δαύτη, τὴ γεύονται μὲ ὀλόψυχη ἡδονή, γιὰτ' εἶναι κάτι σὰν τὴν ἀνάσα τους, σὰν τὸ κυκλογύρισμα τοῦ αἵματος μέσα στὴ φλέβα τους. Μὰ καὶ πάρα πέρα ἂν τὸ ἴδουμε τὸ πρᾶμα, σὰ νὰ μὴν ὑπάρχει ἐνέργειας περιοχὴ φαίνεται, ποὺ νὰ μὴν παίζει ἢ τυποποίηση τὸν πρῶτο ρόλο. Φοβερά τυποποιημένος δὲν εἶναι ὁ ξωμάχος μονάχα· εἶναι κι ὁ ἄνθρωπος τῆς πο-

λιτείας κι ὁ ἔμπορος κι ὁ ἐπιστήμονας, ὁ δικηγόρος, ὁ γιατρός, ὁ δάσκαλος, ὁ ὑπάλληλος. Μὰ ὁ ξωμάχος δὲν τὴ νιώθει τὴν πλήξη του κ' οἱ ἄλλοι λαχάινει συχνὰ νὰ τὴ νιώθουν — ὁ ἔμπορος ὄχι, νομίζω. Ἄν ἢ τυποποίηση. Ἔτσι ποὺ τὴν εἶδαμε τώρα δὲν εἶναι ἢ ρίζα τῆς πλήξης — τότες ὀλοκληρῆ ἢ ζωὴ δὲν εἶναι παρά τὸ ἐκκρεμὲς τοῦ Σοπερχάουερ ποὺ κουνιέται ἀνάμεσα στὴ θλίψη καὶ στὴν ἀνία. Νὰ γεννιέσαι, νὰ ζεῖς, νὰ πεθαίνεις. Τί μονοτονία ἀτέλειωτη! Κ' ἐγὼ ὁ ἴδιος τὴν ὥρα τούτη μιὰ ἐνέργεια ὀλότελα τυποποιημένη ἐξωτερικὰ ξανακάνω: κάθουμαι στὸ τραπέζι μου, συλλογιόμαι, ἀπλώνω τ' ἄσπρα χαρτιά μπροστά μου, παίρνω τὴν πένα στὰ χέρια μου κι ἀρχίζω νὰ γράφω. Καί, φυσικά, μὲ τὴν ἴδια κίνηση, γιὰτὶ ἀκόμα δὲν κατάφερα νὰ γράφω μὲ τὸ ρυθμὸ τοῦ κουπιοῦ, μὲ τὸ ρυθμὸ τῆς φτερωτῆς τοῦ μύλου ἢ μ' ὅποιον ἄλλο ρυθμὸ, γιὰ νὰ σπάσω κάπως τὴν πλήξη μου. Ἄν κοιτάξουμε τὴ ζωὴ μας, θὰ ἴδουμε, πὼς εἶναι ἓνα φοβερὸ σύνολο ἀπὸ τυποποιημένες ἐνέργειες. Κι ὁ ἔρωτας ἀκόμα, ποὺ εἶναι ἢ λύτρωση ἢ πιὸ μεγάλη κ' ἢ πιὸ βαθιά, τὸ ἴδιο καὶ τὸ ἴδιο εἶναι. Κι ὡστόσο, αὐτὴ ἢ τυποποιημένη φύση, αὐτὴ καὶ μόνη, περισσότερο ἀπὸ κάθε ἀνθρώπινη δύναμη τὸ καταφέρει νὰ μᾶς προσφέρει τὴν αἴσθηση μιᾶς νέας κάθε στιγμῆ παρουσίας, ἐνὸς ὀρθρου παντοτινοῦ.

Μὰ τέτια πρᾶματα, χωρὶς ἄλλο, δὲν εἶχε στὸ νοῦ του ὁ ἀστρονόμος τοῦ Χάρβαρντ. Τέτια πρᾶματα εἶχαν στὸ νοῦ τους κάποιοι παλιότεροι. Αὐτοὶ οἱ μεγάλοι ἀπελπισμένοι, οἱ διψασμένοι αἰῶνια κ' οἱ αἰῶνια ἀνικανοποίητοι, ποὺ τοὺς ἔδερνε μὲ τὸ σκληρὸ του μαστίγι τὸ πρόβλημα καὶ τὸ αἰνίγμα τὸ μεταφυσικὸ καὶ δὲ μπορούσαν νὰ κατασταλάξουν σὲ μιὰ οἰκείωση μὲ τὰ αἰῶνια πρᾶματα τὰ ἀπλά, τὰ καθημερινά, τὰ καθάρια, ποὺ βλέπανε στὸν ἄνθρωπο τὸ σκελετό του νὰ τρίζει καὶ στὸ κορίτσι μὲ τὴ διαβολικὴ ὀμορφιά τὰ γεράματα ποὺ τὸ καρτεροῦσαν στὴν ἄκρη τοῦ δρόμου καὶ στὰ μάτια τῆς ὑγείας τὸ σκουλήκι ποὺ θὰ φώλιαζε μέσα στὶς γυμνωμένες τους κόχες. Μὰ σήμερα ὁ κόσμος ὀλάκερος ἔχει δείξει τὴ ράχη του στὸ αἰνίγμα τοῦτο. Οἱ πιὸ πολλοὶ μήτε καὶ ποὺ τὸν συλλογιῶνται τὸ θάνατο. Κι ἀκόμα περισσότερο δὲ θυμοῦνται νὰ ρωτήσουν τὸ φλογισμένο ρῶτημα: «τί εἶμαστε, ἀπὸ ποῦ ἐρχόμαστε καὶ ποῦ πάμε;». Καὶ γιὰτὶ νὰ τὸ ρωτήσουν; Ἡ φιλοσοφία περνᾶει τὸν καιρὸ τοῦ καμάτου τῆς. Ἡ κοινωνιολογία ἔχει καταπιεῖ τὴ μεταφυσική. Εἶμαστ' ἓνα τραῖνο ποὺ πηγαινόρχεται ἀνάμεσα σὲ δυὸ σταθμούς: στὸν ἓνα γεννιοῦμαστε, στὸν ἄλλο πεθαίνουμε. Τὸ φοβερὸ νομίζω, πὼς εἶναι αὐτὴ ἢ ὀκνηρία τοῦ στοχασμοῦ. Οἱ φανατικοὶ δὲ συλλογιῶνται, γιὰτὶ τότε δὲ θάταν φανατικοί. Κ' οἱ μετέωροι προσπερνοῦν τὰ προβλήματα, γιὰτὶ βαριοῦνται πολὺ νὰ τ'

ἀγγίξουν. Ἡ τεχνική προπορεύεται. Ὁ ἐσωτερικός πολιτισμός μένει πίσω. Ἄς μὴ μᾶς ξεγελοῦν τὰ φαινόμενα. Δὲν ἀκοῦτε τὴ βαγνερική μουσική; «Τὸ σούρουπο τῶν θεῶν». Κι ὡστόσο, ἂν μᾶς πρόσταζε μιὰ ἀόρατη δύναμη: «Σταθῆτε αὐτοῦ ποῦ βρεθήκατε!». Ἡ ἀκόμα: «Πισωδρομήσατε!». Ὁχι, δὲ θὰν τὸ ποθοῦσαμε τέτιο πράμα! Ὑπάρχει κάτι μέσα μας, ποῦ μᾶς κάνει νὰ πιστεύουμε πάντα, πὼς ἡ ἀγνωστὴ γῆ βρίσκεται στὸ τέρμα τῆς πολύπονης τούτης πορείας. Μιὰ ἀγνωστὴ γῆ. Καὶ μόνο τ' ὄνομά της νὰ ποῦμε, ὁ στοχασμός ὁ ἀλήτης ἀναδεύεται στὸ θολωμένο-μας νοῦ κ' ἡ φαντασία φτεροχτυπιέται. Σὰ νὰ μᾶς ἔχουν πολὺ κουράσει οἱ ἄνθρωποι καὶ τὰ περιστατικά νάχουν χάσει τὸ νόημά τους καὶ τὰ βιβλία νάχουν πεθάνει στὰ ράφια τους. Καὶ νὰ, λοιπόν, ποῦ ἡ τυποποίηση τοῦ ἀστρονόμου δὲν ἔχει καμιὰ σχέση μὲ τὴν ἐνέργεια τὴν ἐξωτερικὴ τοῦ ἀνθρώπου. Γιατί ἡ ἐνέργεια ἡ ἐξωτερικὴ μπορεῖ νὰ εἶναι ἡ ἴδια — καὶ δὲ μπορεῖ νὰ γίνεαι ἀλλιῶτικα. Καὶ τόσο μάλιστα τοῦτο δὲ μᾶς πειράζει, ποῦ κατανταίνει στὸ τέλος νὰ εἶναι κάτι ξεχωριστό ἀπὸ τὴν ἄλλη μας ὕπαρξη. Τὴν ὥρα τούτη θυμοῦμαι τὸν πρωτοκολλητὴ τοῦ ὑπουργείου: ἀριθμὸς πρωτοκόλλου τάδε, ἡμερομηνία, τόπος προέλευσης, περιεχόμενο· στὴν ἀπόκριση ἀλλάζει μονάχα ὁ τόπος προέλευσης καὶ γίνεται προορισμός. Πόσα τέτια χαρτιά περνοῦν ἀπὸ τὰ χέρια του σ' ἓνα χρόνο; Ἐκατὸ χιλιάδες, ἑκατονπενήντα χιλιάδες, διακόσες χιλιάδες. Καὶ συχνὰ μὴδὲ τὸ περιεχόμενο, ποῦ θὰ εἶταν μιὰ δαση, δὲν ξαλλάζει. Μὰ τυχαίνει ὁ ἄνθρωπος ποῦ δουλεύει στὸ πρωτόκολλο νὰ μὴν εἶναι νέτα σκέτα πρωτοκολλητῆς. Εἶναι κ' ἓνας ἄλλος ἄνθρωπος, ὄχι ὁ φυσικός, ὁ ἀπομέσα: αὐτὸς ποῦ εἶναι πολὺ μοναχός, πολὺ ὁ ἓνας κι ὄχι ὁ ἄλλος. Καὶ τοῦτος, δίνει τὴ μάχη του μὲ τὸ πρωτόκολλο τὴν πάσαν ὥρα καὶ τὴν πάσα στιγμή· ὄλο καὶ τρέμει πὼς ὄπου καὶ νάναι θὰ τὸν καταπιεῖ καὶ κείνον ἡ ἡμερομηνία, ὁ τόπος προέλευσης, ὁ ἀριθμός. Πὼς θὰ γίνεαι καὶ κείνος ἓνα ἡμίκλαστο: «Λαμβάνομεν τὴν τιμὴν» καὶ τίποτες ἄλλο. Ἐκατομμύρια ἄνθρωποι «λαμβάνουν τὴν τιμὴν» κάθε μέρα σ' ὄλους τοὺς τόπους τῆς γῆς. Κι ἀπὸ ποῦ τὴν παίρνουν αὐτὴ τὴν τιμὴ; Μὰ, καλύτερα, ἄς τὸ προσπεράσουμε τοῦτο. Νὰ τί φοβάται ὁ ἀστρονόμος τοῦ Χάρβαρντ: μήπως ἔρθει καμιὰ στιγμή, ποῦ ὄλοι οἱ ἄνθρωποι θὰ γίνουν ἡμίκλαστα. Καὶ προφητεύει τὴν πλήξη τὴν ἀτελεύτητη καὶ τὸ θάνατο ἀπὸ κούραση, ὄχι ἀπὸ κούραση τοῦ κορμιοῦ, τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ νοῦ. Ὁ φόβος του εἶναι μήπως ἡ ὄλοκληρωτικὴ τυποποίηση τῆς ἐξωτερικῆς ἐνέργειας προκαλέσει καὶ τὴν τυποποίηση τοῦ βίου τοῦ ἐσωτερικοῦ, μήπως σκοτώσει τὸν ἀλήτη ποῦ λαγοκοιμάται ἢ ποῦ ὄλοένα ἀναδεύεται μέσα μας, μήπως ἀφανίσει τὴν προσωπικὴ ζωὴ.

Καὶ γιὰ τούτη ἴσια ἴσια, τὴ ζωὴ τὴν προ-

σωπικὴ, θὰ ποθοῦσα νὰ μακρύνω τὸ λόγο. Εἰπώθηκε πολλές φορές, πὼς ὁ πολιτισμός ἰσοπεδώνει. Μὰ, φυσικά, ὁ τεχνικός πολιτισμός, αὐτὴ ἡ πρόδος ἡ ἀμφίβολη, ποῦ σπέρνει στοὺς κάμπους τὰ ἐργοστάσια, ποῦ σηκώνει τοὺς οὐρανοξύστες, ποῦ ὀργώνει τὶς θάλασσες μὲ τὰ μεγάλα καράβια, ποῦ δίνει καινούριες μορφές καὶ στὴν ἀτομικὴ καὶ στὴν καθολικὴ ζωὴ, καὶ τὴ δημόσια καὶ τὴν ἰδιωτικὴ, ποῦ δημιουργεῖ τὶς σιδερένιες πραγματικότητες. Αὐτὴ ἡ πρόδος ἡ ἀμφίβολη ποῦ καρφώνει τὸν ἄνθρωπο σὰν τὴ βίδα στὸ ἔργο τοῦ τὸ καθημερινὸ καὶ τὸν μεταμορφώνει σὲ ἀνθρώπινο «τύπο». Φίλος ποῦ ἔτυχε τώρα στερνὰ νὰ γυρίσει ἀπὸ μιὰ μεγάλη πρωτεύουσα, ἔκανε μιὰ σωστὴ παρατήρηση. Συλλογίστηκε πόσες ὄρες οἱ ἄνθρωποι ἐκεῖ πέρα εἶταν ὑποχρεωμένοι νὰ ζοῦνε μέσα στὸν ὑπόγειο σιδερόδρομο, εἶτε πηγαίνοντας ἀπὸ τὸ μακρινὸ τους σπίτι στὴν καθημερινὴ τους δουλιὰ εἶτε, τὸ βράδι ἄργα, ἐπιστρέφοντας εἶτε ἀναμεταξύ τους ἐπικοινωνώντας. Τὰ κεφάλια τους κουνιούνταν μὲ τὸ ρυθμὸ τοῦ ὑπόγειου σιδερόδρομου. Τὰ τοπία ξαλλάζανε, κείνα τὰ γνώριμα, τὰ συνηθισμένα τοπία, κάθε στιγμή ὄλογυρά τους. Διαβάζανε τὴ φημερίδα τους καὶ κουνούσαν τὰ κεφάλια τους. Κουβεντιάζανε, οἱ τόσο λιγόλογοι, καὶ κουνούσαν τὰ κεφάλια τους. Φτάνανε στὸ σταθμὸ τους κ' ἔπρεπε νὰ περάσει κάποιον διάστημα ἴσαμε ποῦ νὰ ξαναστήσουν τὰ κεφάλια στὴ θέση τους, νὰ ξαναβροῦν τὴν ἰσορροπία τοῦ κορμιοῦ τους. Νὰ, λοιπόν, ἓνα κατόρθωμα τοῦ πολιτισμοῦ. Κι ἔλλα τέτια πολλά. Ζοῦμε μέσα στὰ τραίνα, τὰ λεωφορεῖα, τὰ κάθε λογῆς τροχοφόρα. Τρέχουμε, σκοντάβουμε, πέφτουμε, σηκωνόμαστε καὶ πάλι τρέχουμε. Τηλεφωνοῦμε. Πηγαίνουμε στὸν κινηματογράφο. Ἄγαναχτοῦμε τὴν πάσα στιγμή. Ὁ χρόνος μᾶς μπερδεύει ἀδυσώπητα στὸ κουβάρι του — πασκίσαμε νὰ ὑποτάξουμε τὴν ἀπόσταση καὶ δουλωθήκαμε στὴν ταχύτητα. Ἡ ὕπαρξή μας ἀπόχτησε μιὰ περιπέουσα ἀτμόσφαιρα πέρα γιὰ πέρα ἀσφυκτικὴ. Ζοῦμε ὄλοένα μέσα στοὺς ἄλλους, μὲ τοὺς ἄλλους παντοῦ, κι ὡστόσο δὲν καταφέρνουμε νὰ τὸ παραδεχτοῦμε τελειωτικά, πὼς ὁ ἓνας ἄνθρωπος ἔχει πεθάνει πιά μέσα μας καὶ εἴμαστε μιὰ διάχυτη, κομματιασμένη καὶ σπασμωδικὴ παρουσία. Οἱ παλιοὶ ἄνθρωποι, ποῦ δὲν εἶχανε ὑποτάξει τὴν ἀπόσταση, μπορούσαν εὐκολότερα νὰ μοναξιάζουν. Κ' ἡ μοναξιά τους εἶταν συχνὰ ἓνα πλοῦτος, μιὰ γαλήνη καὶ μιὰ καθαρότητα. Γιατί καὶ τοῦτο τὸ παράδοξο, νομίζω, συμβαίνει: ὄσο πὶο ἀνυπόταχτη μένει ἡ φύση, τόσο καὶ πὶο ἀράγιστοι δείχνονται οἱ δεσμοὶ μας μὲ τὸ περίγυρο τὸ φυσικό. Ὁ ἄνθρωπος κ' ἡ φύση ἀντίμαχοι εἶναι μιὰ φράση ποῦ θέλει νὰ πεῖ ὁ ἄνθρωπος μέσα στὴ φύση. Κάθε δύναμη φυσικὴ ποῦ ὑποτάζεται προσπερνιέται κι ὁ ἄνθρωπος βρίσκεται πιά μακριὰ της, ξεκομμένος ἀπὸ τὴ μυστικὴ της οὐσία. Ἀπὸ τὴν ἄ-

ποψη τούτη ὁ πολιτισμένος ἄνθρωπος κατανταίνει ἀντιφυσικός. Μοιάζει μὲ τὸν τεχνίτη πού ὑποτάζοντας τὴν ἀντίσταση τοῦ ὕλικου του παύει νὰ τὸ λογαριάζει πιά καὶ πλάθει τὸ ἔργο του στὸ ἄδειο, σὰν τύχει καὶ τοῦ λείψει ὀλότελα ἡ συνείδηση τούτης τῆς ἀντίστασης τῆς πολύτιμης. Ὁ τεχνικός πολιτισμός τὴν ἀντιμάχεται τὴ ζωὴ τὴν προσωπική, τὴν κομματιάζει καὶ τὴν ἀφανίζει. Δὲν τὸ λέω αὐτὸ μῆτε γιὰ κατηγορία μῆτε γιὰ ἔπαινο. Μιά διαπίστωση κάνω. Καταχτώντας τὸν πολιτισμό, πού κυριότατα πάει νὰ γίνῃ ἀνεση βιοτική καὶ κοινωνία πυκνὴ μὲ τὴ λοιπὴ ἀνθρωπότητα, ἐλαττώνουμε ὀλοένα καὶ περισσότερο τὸ πεδίο τῆς προσωπικῆς ζωῆς, δηλαδή καταργούμε τὴ μοναξιά μας. Μὰ ἔλα πού ἴσια ἴσια ἡ μοναξιά τούτη εἶναι ἡ δύναμή μας! Τί θ' ἀπογίνουμε; Εἴμαστε σὰν τὸν ἄνθρωπο πού σέρνεται στὴ λάσπη τοῦ βάλτου καὶ δὲ μένει παρὰ τὸ καπέλο του, γιὰ λίγο καὶ τοῦτο, πάνου στάσσιμένα νερά. Εἴμαστε σὰν τὸν ἄνθρωπο πού πεθαίνει. Εἴμαστε οἱ ἄνθρωποι ἐνὸς ἄλλου καιροῦ; Ἄς μὴν καταντήσουμε σὲ τέτια πρόβλεψη!

Ἐπιτέλους, δ,τι κι ἂν κάμουμε, τὴν προσωπικὴ ζωὴ δὲ θὰ μπορέσουμε νὰ τὴν καταργήσουμε. Κι ἂν ὄχι ἀπὸ τίποτες ἄλλο, τουλάχιστο ἀπὸ ἀνάγκη βιολογική. Ἄπ' ἔξω κάθε στιγμή γινόμαστε καὶ πῖο ὁμοίμορφοι. Οἱ πολιτεῖες γέμισαν πιά συλλογισμένους ἀνθρώπους. Μὰ ὁ ἐσωτερικός μας χῶρος μένει πάντα πολύμορφος, ἕνας χῶρος ἀδιάκοπης ἀλλαγῆς. Δὲν εἴμαστε μονάχα ἀπὸ τοὺς ἄλλους διαφορετικοί. Ξαλλάζουμε καὶ μέσα στὸν ἑαυτὸ μας. Πονοῦμε, ποθοῦμε, ἀδημονοῦμε, ἀγαναχτοῦμε. Μετουσιώνουμε τὸ περιστατικὸ σὲ βίωμα προσωπικό. Τὸ ἄκουσμα καὶ τὸ θέαμα πέφτουν καὶ γίνονται μέσα μας κομμάτια τῆς ἀτομικῆς ὑπαρξῆς μας. Φρονοῦμε τοῦτο ἢ κείνο. Προσωπικὴ ζωὴ θὰ πεί λευτεριά. Μὰ ἴσαμε πότε αὐτὴ ἡ λευτεριά θ' ἀντιστέκεται στὴν ἀπὸ τὸ περίγυρο καταδρομὴ, σ' αὐτὴ τὴν ἀδιάκοπη ἰσοπεδωτικὴ ἐπίδραση; Ἐδῶ δὲν ὑπάρχει ὁ πύργος ὁ ἐλεφάντινος. Κι οὔτε εἶναι σωστὸ νὰ ὑπάρχει. Πρέπει νὰ μείνουμε κι ἀνάμεσα στοὺς ἄλλους ἐμεῖς, γιὰ νὰ μπορέσουμε καὶ πῖο χρήσιμοι νὰ σταθοῦμε στοὺς ἄλλους. Αὐτὸ φοβάται ὁ ἀστρονόμος τοῦ Χάρβαρντ: τὴν τυποποίησιν τῆς ἐσωτερικῆς ζωῆς, πού θὰ σκοτώσει τὴ λευτεριά μας. Γιατί, ἂν τὸ δοῦμε τὸ πράμα καλύτερα, ὁ πόθος τοῦ ἀγνωστού, ἕνας πόθος ἐρωτικός, εἶναι τὸ πῖο μεγάλο ἐρέθισμά μας. Ζοῦμε πάντα μὲ μιὰ προσδοκία. Οἱ ἄνθρωποι πού δὲν προσδοκοῦν εἶναι οἱ ἄνθρωποι οἱ νεκροί, οἱ νεκροζώντανοι, πού κάνει τὸ ἴδιο. Καὶ τούτη ἡ προσδοκία εἶναι ἡ ἀληθινὴ λευτεριά μας. Ἡ βίδα δὲν κατέχεται ἀπὸ καμιὰ προσδοκία. Ξέρει τὸν προορισμό της, ξέρει τὸ ἔργο της, σφηνώνεται μέσα στὸ σανίδι χωρὶς προσωπικὴ παρόρ-

μηση, μόνο καὶ μόνο γιὰ τὴ σφηνώνουν. Κι ὁ ἄνθρωπος πού ἀπαρνιέται, θελητὰ ἢ ἀθέλητα, τὴν προσωπικὴ του ζωὴ εἶναι ὁ ἄνθρωπος πού ἀποφασίζει νὰ παίξει τὸ ρόλο τῆς βίδας. Ὁχι, ἐδῶ δὲν εἶναι ὁ λόγος γιὰ τίς μεγάλες θυσίες, γιὰ τὴ μαρτυρικὴ αὐταπάρνηση. Αὐτὰ τὰ φαινόμενα μετριοῦνται μέσα στὸ χῶρο τῆς ἠθικῆς καὶ κατέχουν τὴν ἀληθινὴ τους ἀξία μονάχα σὰν καρποὶ αὐτοδύναμης κι αὐτόβουλης ἐνέργειας. Ὁ ἀθέλητος μάρτυρας εἶν' ἕνας μάρτυρας θλιβερός πού δὲν τοῦ ἀξίζει ὁ φωτοστέφανος. Πρέπει νὰ μπορεῖς νὰ διαλέξεις, γιὰ νὰ κατέχεις καὶ τὴν εὐθύνη τῆς πράξης σου. Μὰ συλλογιστεῖτε μαζί μου τὴν ὥρα τούτη μιὰν ἀνθρωπότητα πού δὲ θὰ μπορεῖ νὰ διαλέξει, κάτι χειρότερο, πού δὲ θὰ νιώθει τὴν ἀνάγκη, τὸν πόθο, τὸν ἔρωτα νὰ διαλέξει, μιὰν ἀνθρωπότητα πού θὰ ἔχει βρεῖ τὸν προορισμό της, ὁ λόγος τὸ λέει, καὶ πού κάθε τῆς ἐνέργεια θὰ εἶναι μιὰ τυπικὴ, προσχεδιασμένη κίνηση, ὁμοιόμορφη. Μιὰν ἀνθρωπότητα χωρὶς τὴ θάλασσα τοῦ ἀγνωστού μπροστὰ της. Πού ὁ χῶρος τῆς προσωπικῆς τῆς ζωῆς, στενεύοντας ὀλοένα καὶ περισσότερο, θὰ φτάσει νὰ ἐξισωθεῖ μὲ τὸ ἀπόλυτο τίποτα. Ἡ μοῖρα της, χωρὶς ἄλλο, θὰ εἶναι ἡ πλήξη. Σὰν τὸν ἄνθρωπο, πού ἔχει ἀρκετὰ ἀποχτήσει καὶ πού τίποτα πῖο πολὺ δὲν ποθεῖ. Γιατί ἡ πλήξη δὲν εἶναι παρὰ ἕνας κουρασμένος πόθος, πού δὲν ἐλπίζει τὴν πραγμάτωσή του, ἢ μιὰ ἀπουσία κάθε προσδοκίας. Ἐρημιά καὶ ἀπελπισμός. Ἐνας κάμπος πλατὺς, χωρὶς δέντρο, χωρὶς βουνοπλαγιά στὸ μακρινὸ σύνορό του. Ἡ κατάθλιψη τοῦ ἄδειου ὀρίζοντα, πού πέφτει κατάχαμα στὸ πρόσωπο τὸ φλογισμένο τῆς γῆς. Ἡ ἀπειρη γαλήνια θάλασσα, πού ἀπελπίζει τὸ λαμνοκόπο. Ἐνας χρόνος χωρὶς χρῶμα, χημικὰ ἀποστειρωμένος. Ἡ «Μονοτονία» τοῦ Καβάφη, Κι ἀπάνου στίς πέντε ἡπείρους ὁ ρυθμικός κρότος τῆς μηχανῆς, καμάρι μιᾶς ἀνύπαρχτης πιά ἀνθρωπότητος!

Σὲ κάποιον παλιό μου δοκίμιο, ἀπὸ τούτα τὰ συνοπτικά, ὑποδήλωνα κάποιον χάραμα ρομαντικὸ μὲ τὴ μορφή πού ταιριάζει στὸν αἰῶνα μας. Ὁ λόγος μπορεῖ νὰ ξάφνιασε μερικούς, μὰ ἡ πείρα θὰ μᾶς δείξει τὴν ἀλήθεια του. Γιατί μπορεῖ νὰ εἶναι χίλια πράματα ὁ ρομαντισμός, καὶ σιχαμερὰ καὶ ἀνεδαφικὰ καὶ ἀρρωστεμένα καὶ δίβουλα, μὰ στὸ βάθος του ἀπομένει πάντα μιὰ διαμαρτυρία: μιὰ μικρὴ ἐπανάσταση τῆς προσωπικῆς ὑπαρξῆς, τῆς προσωπικῆς ζωῆς ἀντίκρου στὴν πέδη τῆς ὁμοιομορφίας, ἀντίκρου στὴν καθιέρωση καὶ στὴν τυποποίησιν. Ἐνα τέτοιο ρομαντισμὸ βλέπω νάρχεται ἀπὸ μακριά. Ἐνα ξέσπασμα τῆς ψυχῆς, πού κάποτε θ' ἀποζητήσῃ τὸ δίκιο της, ἔτσι πολὺ κ' ἔτσι σκληρὰ πού τὴν παιδέψανε τώρα στερνά, κομματιάζοντάς τὴν χωρὶς αἰκτιρμούς.

Ι. Μ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ